

Postmodernizm Açısından COVID-19 Salgını ve Halk Sağlığı Yaklaşımı

The COVID-19 Outbreak in Postmodernism and the Public Health Approach

Ahmet Furkan SÜNER¹, Bülent KILIÇ²

ÖZ

Bu çalışmada; COVID-19 pandemisinin, postmodernist görüşler içindeki yeri ve halk sağlığı yaklaşımıyla birlikte değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu çalışma bir derleme çalışmasıdır. PubMed ve Google Scholar üzerinden "Postmodernizm", "Sağlık", "COVID-19", "Halk Sağlığı" anahtar sözcükleriyle taranan İngilizce ve Türkçe makaleler ve dokümanlar değerlendirilmiştir. Toplam 15 doküman derlemeye dahil edilmiştir. İnsanlar pandemiyle farklı şekillerde baş etmeye çalışmışlardır. Sosyal yaşamda da sosyal mesafe, maske, izolasyon, karantina gibi kavramlarla insan ilişkilerinin zayıfladığı ve ilerde olumsuz sonuçların görülebileceği öngörülmektedir. Ancak bu dönemde gerek uluslararası kuruluşların gerekse ulusal sistemlerin kendilerini hızla gözden geçirdiği ve acil durumlara ve olası diğer pandemilere karşı daha hazır duruma geldiği görülmektedir. Halk sağlığı açısından bakıldığında ise postmodern dönemde aşı karşıtlığının artması ve bireyselliğin ön plana çıkması durumunun tam tersine döndüğü ve toplumda hem aşı desteğinin arttığı hem de bireysellik yerine toplumsallığın öneminin anlaşıldığı gözlenmektedir. Sonuç olarak bu dönem postmodernizmin olumlu ve olumsuz yanları olduğunu ve tümünden reddedilmesi veya kabul edilmesinin doğru olmadığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Pandemi, postmodernizm, sağlık, halk sağlığı

ABSTRACT

In this study; it is aimed to evaluate the COVID-19 pandemic with its place in postmodernist views and public health approach. This study is a review study. English and Turkish Articles and documents scanned with the keywords "Postmodernism", "Health", "COVID-19", "Public Health" were evaluated through PubMed and Google Scholar and Google. A total of 60 articles and documents were included in this review. In this duration, there were problems in the delivery of health care. At the same time, people have tried to deal with the pandemic in different ways. In social life, it is predicted that human relations with concepts such as social distance, mask, isolation, and quarantine weaken and negative consequences may be seen in the future. However, in this period, it is seen that both international organizations and national systems are rapidly reviewing themselves and are more ready for emergencies and other possible pandemics. From the point of view of public health, it is observed that in the postmodern period, the increase in vaccine hesitancy and the emergence of individuality is reversed and both the vaccine support has increased and the importance of public instead of individuality is understood. As a result, this period shows that postmodernism has positive and negative sides and it is not right to be rejected or accepted completely.

Keywords: Pandemic, postmodernism, health, public health

Giriş ve Amaç

Modernizm bir aydınlanma projesi olarak düşünülebilir. Çağdaş, batıcı ve bilgiyi önemseyen bu süreç Avrupa'da yaşanan radikal değişimleri hem etkilemiş hem de farklı bir yaklaşımı ortaya çıkarmıştır. Akli ön plana çıkaran bu yaklaşım günümüze kadar bazı değişimler geçirerek önemini korumuştur. Ancak zaman içerisinde modernizmin katı ve baskıcı yanları, kendinden olmayan/farklı olanlara karşı tavrı eleştirilmeye

başlanmıştır. Zygmunt Bauman'ın deyimiyle modernite ayrık otlarını sürekli temizlemeye çalışan bir bahçıvanlık uygulamasına dönüşmüştür (1). Bu da başta mimari ve sanat olmak üzere bazı alanlarda ilk postmodern düşüncelerin doğmasına yol açmıştır.

Modernizm ile postmodernizm arasındaki tarihsel geçiş tam olarak bilinemese de postmodern düşünce özellikle 1960'lardan sonra etkili olmaya başlamıştır. Toplum kuramında meydana gelen paradigmat değişimleri ifade eden postmodern kuram, modernliğin bütünlük, tekillik ve evrenselcilik düşüncelerini sorgulayan bir yapı içinde ortaya çıkmıştır (2). Ancak

1-Arş. Gör., Dr. Dokuz Eylül Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı AD E-posta: furkanafs@hotmail.com

ORCID No: 0000-0003-1383-3215

2-Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı AD E-posta: bulent.kilic@deu.edu.tr ORCID No: 0000-0001-7032-1422

Gönderim Tarihi:25.05.2021 - Kabul Tarihi: 05.07.2023

postmodernizmin tanımı üzerinde de tam olarak uzlaşılammıştır. Konu hakkında tartışmalar devam etmektedir ve kendi içinde de çelişkiler barındırmaktadır.

Postmodernizmi üç ayrı görüşe indirgeyerek sunmak mümkündür:

Modernitenin devamını temsil eden görüşler:

Modernitenin devamını temsil eden görüşler postmodernizmi tam bir kopuş olarak kabul etmezler; çünkü postmoderni anlamak için muhakkak moderne dönüp bakmak gerekir. Örneğin Bauman, postmodernitenin çağın modernitesi olduğunu, içerden ziyade dışarıdan belli bir mesafeden kendine bakışı ifade ettiğini söylemiştir (3). Ayrıca postmoderniteyi, kendi savlarının uygulanamazlığını kabul eden bir modernite olarak da tarif etmiştir (2). Bauman'a göre postmodernizm Batı modernizminin devamıdır ve modernliğin olgunlaşmasıdır. Bauman postmodernizmi illa da modernliğin reddi olarak görmez ancak modernliğin eleştirilen taraflarının dışardan bakılarak düzeltilmesi gerektiğini söyler (1).

Moderniteden tam anlamıyla kopuşu ifade eden görüşler:

Postmodernizmin moderniteden tam anlamıyla kopuşunu ifade eden yaklaşımda ise zamansal bir ilişkiden çok eleştirel bir yaklaşım ön plandadır (4). Tek bir hedefe odaklanmak, evrensel olanı istemek eleştirilmektedir. Modernite ile başlayan aydınlanma hareketi en nihayetinde bireylerin ümitsiz ve ilkesiz hale gelmesine sebep olmuştur. Batı'nın mevcut olan sistemlerinin tıkanmış olduğu, modernitenin politikalarının artık işlemez hale geldiği eleştiriler arasındadır (5). Jean Baudrillard postmodernizmi her şeyin sonu ve gerçekliğin ölümü olarak tanımlar. Günümüz toplumlarını medyanın bir yansıması ve simülasyonu (yanılsama) olarak görür. Baudrillard'ın simülasyon kavramı postmodern bir toplumu konu alan ünlü Matrix filmine de ilham olmuştur (6).

Postmodernizmin önemli düşünürlerinden Lyotard ise modern dönemdeki büyük anlatıların

devrinin bittiğini ve postmodern dönemin küçük anlatılar lehine basitleştirilebileceğine vurgu yapar. Lyotard'a göre artık küçük ama önemli söylemler ön plana çıkmıştır ve postmodernizmi "üst anlatıların sonu" olarak tanımlamak yerinde olacaktır (7). Lyotard bu bağlamda bilginin ticarileşmesini sorgular ve postmodern çağda bilginin konumunun değiştiğinden söz eder (8). Extrem bir postmodernist olan Thomas Kuhn ise postmodern dönemde "gerçeği" sorgular ve en basit bir sorunun cevabında bile gerçeğin ne olduğunu asla bilemeyeceğimizi iddia eder (9).

Postmodernizmi yadsıyan görüşler:

Marksist düşünür Fredric Jameson, postmodernizmi ne alkışlamanın ne de reddetmenin mümkün olmadığını belirtir ve aslında ne modernizm ne de postmodernizm vardır der. Jameson, postmodernizmi daha çok geç dönem kapitalizm uygulamaları ile birlikte değerlendirir ve postmodernizm dediğimiz şeyin aslında kapitalizmin küresel ölçekte üçüncü genişleme aşaması olduğunu ifade eder (8). Frankfurt Okulunun en önemli ikinci kuşak temsilcilerinden Jürgen Habermas ise moderniteyi henüz gerçekleştirilmemiş potansiyellere sahip tamamlanmamış bir proje olarak görür ve bu nedenle postmodern bir dünyadan söz etmek için henüz erken olduğunu savunur (10). Bu noktada Anthony Giddens da Habermas ile benzer bir görüşe sahiptir ve günümüzü postmodern bir dönem olarak tanımlamaktan kaçınır. Giddens, postmodernliği yalnızca modernliğin aklının başına gelmesi değil aynı zamanda bunu aşması olarak görür. Bu nedenle Giddens postmodernite yerine geç modernite kavramını kullanmayı yeğler (11).

Kısaca yukarıda özetlenen üç görüşte de postmodernizmi olumlu olarak yorumlayanlar kadar, olumsuz olarak yorumlayanların da olduğunu görmekteyiz. Nitekim David Harvey ve Henri Lefebvre gibi bazı düşünürler modern ve postmodern düşüncelerin hem olumlu hem olumsuz görüşler taşıdığını, bu nedenle tartışmaların aslında zaman-mekân çerçevesinde yapılması gerektiğini öne sürerler (12).

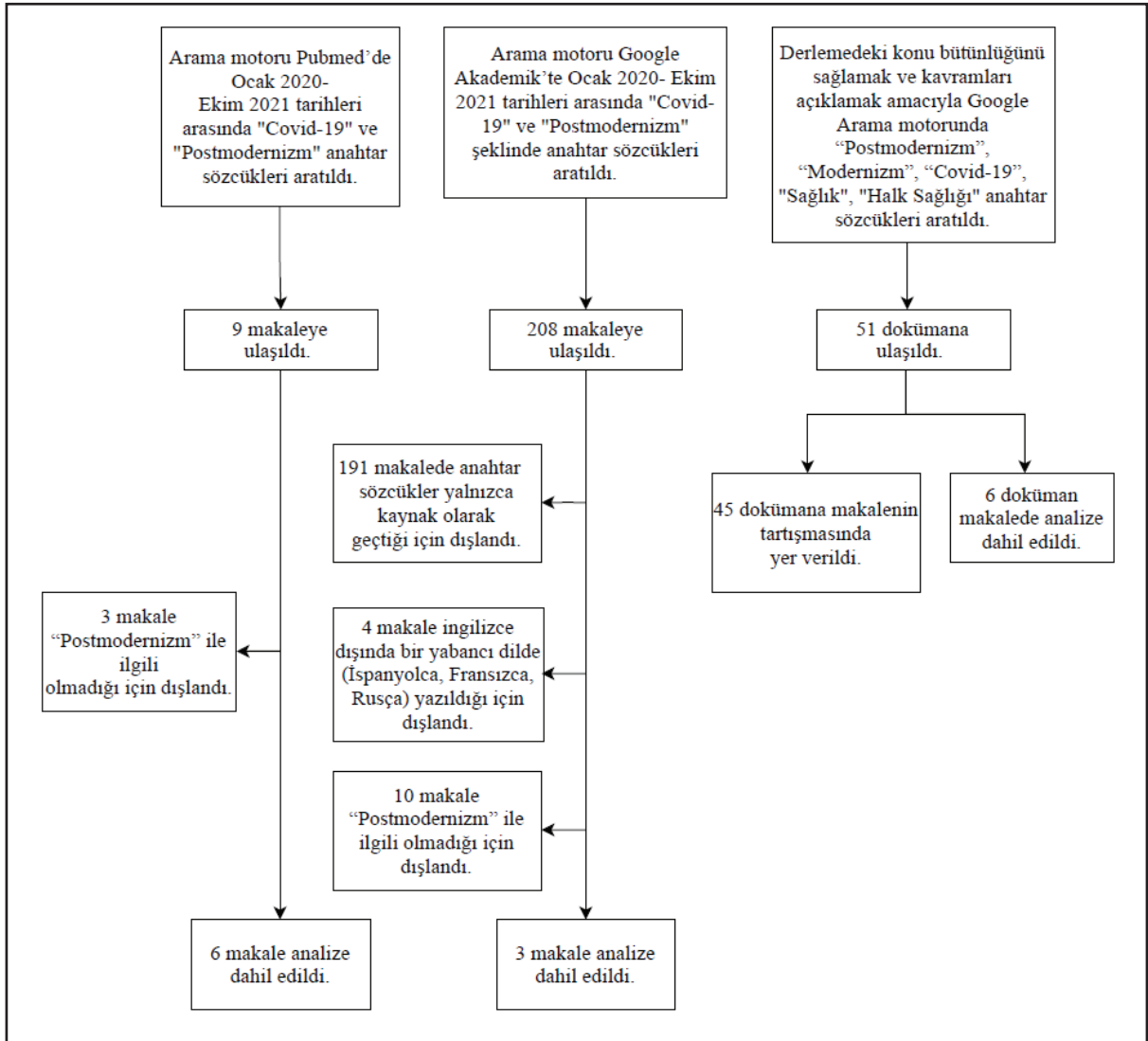
Postmodernizmi olumlu bir gelişme olarak görenler daha çok otoritenin reddi, bireysel sorumluluk ve tüketiciliğin haz verici yanlarını ön plana çıkarırlar (13). Her tür bilgiye bilim yoluyla ulaşılabileceği kabul edilmez, ancak bilimin reddi de söz konusu değildir, bilim insanların görüşleri tartışmaya açık kabul edilir (14). Sezgi ve deneyim de bir o kadar bilgiye ulaşmak için önemlidir (15,16). Olumlu bakışa göre postmodernizm açıklığı, çeşitliliği ve özgürlüğü vaat etmektedir (17). Yeni değerler, yeni yaşam tarzları ortaya çıkarılmaktadır. Bireysel haklara vurgu vardır. Nasıl yaşanacağına dair etnik, kültürel, cinsel ve bireysel tercihlerin hoşgörüsü artırılır (18). Görelilik savunulur, nesnel gerçeklik yoktur, özerklik vardır (19). Modernleşmenin yaratmış olduğu kayıpların üstesinden sağduyu ve vicdanla gelinebilir (20). Öyle ki; modern süreçte toplumda gelir adaletsizliği ortaya çıkmış, milliyetçilik faşizme dönüşmüş, bürokrasi insanlar üzerinde baskı kurmaya başlamış ve reel sosyalist uygulamalar iflas etmiş, bireyler haklarından mahrum bırakılmıştır ve bir egemenlik mücadelesi sürmektedir (21). O nedenle artık maneviyatın ve hayatın estetik savunmasının yeniden keşfedilmesi gerekmektedir (22). Ancak postmodernite ile dayatılmaya çalışılan çoğulcu toplum tasarımı; modernliğin yıkmaya çalıştığı cemaat, gelenek, kökene bağlılık, milliyetçilik gibi kavramları da tekrar görünür hale getirmektedir (2). Postmodernizmi olumsuz bir süreç olarak görenlerse postmodern dönemi aslında hastalıklı bir dönem olarak tanımlarlar. Bu dönemin anlamsızlık ve kaosla örtüştüğünü, ahlaki parametrelerin bulanık olduğunu, yabancılaştırıcı, korkunç ve ümitsiz olduğunu ileri sürerler (8). Daha da önemlisi Marxist postmodernistler kapitalist bakış açısının aslında postmodern dönemde de artarak devam ettiğini ve postmodernizmin buna bir çare bulamadığını söylerler.

Bu aşamada postmodernizm ve halk sağlığı yaklaşımını tartışabilmek için “sağlık” ve “halk sağlığı” kavramlarına da değinmek gerekir. 1948 yılında yayınlanan Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) anayasasında geçen tanıma göre sağlık “yalnızca hastalık ya da iş görmezlik durumu değil aynı zamanda beden, aklın (mental) ve sosyal

açıdan tam bir iyilik hali” olarak ifade edilir (23). Bireysel bir sağlık kavramının dışında topluma ışık tutup, toplumun sağlık problemlerine odaklanan bir disiplin, bilim ve beceri olan halk sağlığı tanımını da 1923 yılında Winslow şöyle yapmıştır (24): “*halk sağlığı; organize edilmiş toplumsal çabalarla, çevrenin sağlık koşullarını düzelterek, bireylere sağlığı koruma bilgisi vererek, bulaşıcı hastalıkları önleyerek, hastalıkların erken tanı ve tedavisini sağlayacak şekilde sağlık örgütünü kurarak ve her bir bireyin sağlıklı bir yaşam sürmesine olanak sağlayacak sosyal bir ortamı geliştirerek hastalıklardan koruyan ve insanların yaşam süresini uzatan bir bilim ve sanattır*”. Sonuç olarak halk sağlığı bilimi, toplumun sağlık düzeyinin belirlenmesi, sağlığı bozan etmenlerin açığa çıkarılması, bu etmenlerle mücadele yöntemlerinin saptanması ve toplum sağlığı için gerekli sağlık politikalarının oluşturulması gibi bilimsel yaklaşımları oluşturur ve bu ilkelerin uygulanması için çaba harcar. Bu bağlamda sağlık ve halk sağlığı kavramlarının postmodernizmle olan birlikteliği çoğu yazarın makalelerine, bazı köşe yazılarına, güncel web sitesi yazılarına konu olmuş olsa da Yeni Koronavirüs Hastalığı (COVID-19) gibi önemli bir olayın bu kavramlara olan etkisi ve yaklaşımlara nasıl bir boyut kazandıracağı bilinmemektedir. Bu sebeple; bu çalışmada, COVID-19 pandemisinin postmodernist görüşlerce nasıl ele alındığının halk sağlığı yaklaşımıyla birlikte değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

Yöntem

Çalışmanın amacına uygun olarak Google Akademik ve PubMed arama motorlarında 1 Ocak 2020’den 1 Ekim 2021’e kadar filtrelenerek “Postmodernizm” ve “COVID-19” anahtar sözcükleri aratıldı. Toplamda 217 dokümana ulaşıldı. Ayrıca Google arama motorunda “Postmodernizm”, “Modernizm”, “COVID-19”, “Sağlık” ve “Halk Sağlığı” anahtar sözcükleri aratıldı. Toplamda 51 dokümana ulaşıldı. Ulaşılan tüm dokümanlar değerlendirilerek konuyla ilgili olduğu düşünülen 15 doküman (makale, derleme, açık görüş, blog yazısı, köşe yazısı) Tablo 1’de sunuldu. Bu çalışmada izlenen yolun şematik gösterimi Şekil-1’de verilmektedir.

Şekil 1. Makale içinde yer alan dokümanların seçim şeması

Bulgular ve Tartışma

Bulgular ve tartışma iki ana başlık altında incelenmiştir: “Postmodern bakış açısıyla sağlık ve halk sağlığı”; “postmodernizm ve COVID-19 pandemisi”.

1-Postmodern Bakış Açısıyla Sağlık ve Halk Sağlığı

Modern tıpta, sağlık ile hastalık arasında kesin bir çizgi vardır, normal ve anormal olan birbirinden ayrılır. Modern sağlık döneminde kanıta dayalı tıp yaklaşımı benimsenmektedir. Kanıta erişimin de en değerli yolu olarak randomize kontrollü

deneysel gösterilebilir (17). Postmodern sağlık bakış açısında ise modern sağlık anlayışındaki gibi tek bir çeşit, tek bir yöntem yoktur. Bunun yerine çeşitlilik değerli hale gelmiştir, artık anormallikler yerine farklılıklar vardır (5). Sağlık konusunda postmodernist tutum da daha çok bütünsel bakış açısı ve bireysel sorumluluklara doğru kaymaktadır. Hastalar bu dönemi kafa karıştırıcı bir geçiş dönemi olarak algıladılar. Bu sebepten dolayı alternatif ve tamamlayıcı tedavilere yönelmeler görülmüştür (25). Ayrıca hastalar bu dönemde kendi sağlıkları üzerinde daha aktif bir rol almaktadırlar (26) ve hizmet alma konusunda daha net taleplere sahiptirler (27).

Otoritenin reddi, doğal ürünlerin öncelenmesi, kimyasal ilaçların yan etkilerinin olduğu görüşü postmodernizmi savunan kişiler arasında yaygındır. Akupunktur, homeopati, geleneksel tıp gibi alternatif terapiler tekrardan önemsenmekte ve modern tıpla beraber sürdürülmektedir (28).

Günümüz sağlık anlayışında, sağlığın geliştirilmesi kavramı artık ön plana çıkmıştır. Toplum katılımının vurgulandığı bir sağlık anlayışı (29), sağlığın geliştirilmesi gibi kavramlar artık vazgeçilmez olarak postmodern olarak ifade edilen sağlık sistemiyle birlikte insanlara sunulmaktadır (26). Postmodern tıp anlayışının hasta odaklı ve teknolojiyle bütünleştirilmiş olduğu söylenebilir (30). Hastalar artık kendi hastalıklarıyla ilgili bilgilere internette çok kolay ulaşabilmektedirler (31). Postmodernizmle birlikte sağlık anlayışı da değişmektedir, artık hastalık kavramı, yerini tüketim ve müşteri kavramlarına bırakmıştır. Postmodernizm olguların sadece biyolojik olarak incelenmesini kabul etmez, kültürel ve toplumsal boyutları da önemser (32,16), kolektif sosyal söylemler ve kodların varlığından bahsedilir (25) ve bu konularla ilgilenebilecek ve gerekli öneriler sunabilecek sağlık sosyolojisini de gerektirir (33). “*Medikalleşme*” gibi kavramlar da böylece ortaya çıkmıştır (34). Artık tamamıyla tüketim toplumunun hedefinde bir beden vardır. Bu beden tatminsiz (35), sürekli iyiyi arayan, kısmen yabancı ve eksik bir bedendir (36).

Postmodern sağlık anlayışı modernizme karşı olarak çıkmıştır ve köklü değişiklikleri gerektirmektedir. Artık yeni kanıtlar ve değerler için endişe hâkimdir, faydalardan çok risklerle ilgilenilir. Postmodern tıpta, riskler ve olumsuz etkiler çok daha yüksek önceliğe sahip olacaktır (35). Tıbbi bakımda uygulanan zorlama tedaviler ve eksikleri hakkında yalnızca bilim yaslanılamaz, ahlaki ve etik kaygılar da güdülmelidir, maddi olmayan bakış açıları gündeme gelmelidir (14). Postmodern bakışa göre modern tıpta hekimler ve hastalar arasındaki bağ zayıflamıştır, hekimlerin yönetim bilgileri yetersizdir, hastaların da kendi sağlıkları üzerindeki kontrolü kısıtlıdır (31), sağlık hizmetlerine erişim eşitsizliği had safhadadır, insan bedeni tamir edilmesi gereken bir “makine” olarak görülmektedir (26).

Postmodern sağlık anlayışının bir değişimi aradığı açıktır ancak uygulamada zayıf noktalar bulunmaktadır. Sağlıkla ilgili üretimlerin çoğunun sınırlı olduğu görülmektedir (37). Getirdiği tüm eleştirilere karşın aslında postmodernizm insanlığa bütünsel bir çözüm sunamamaktadır. Önerdiği uygulamalarının çoğu eleştirdiği kapitalizmin hizmetine sunulmuştur (23,24). Postmodern yaklaşımlar dünyanın geri kalanındaki yerellikleri alıp işleyerek büyük bir paradoksla kapitalizme yeni hammaddeler ve pazarlar sağlamaktadır (36,38). Artık tıbbi pratiklerin yanı sıra bilimsel bilgiye de ücret biçilmektedir, farklı pazarlama yöntemleriyle hastalıklar satılmaktadır (38). Bilim insanların bile artık gerçeği değil gücü aradıkları çıkarımı yapılmaktadır (14). Komplo teorileri giderek artmakta, hatta bilim insanların da satın alındıkları iddiaları ortaya atılmaktadır. Aşıların otizm yaptığı düşüncesi ve aşı karşıtlığı düşünüldüğünde, bilim ve tıp alanındaki postmodern düşünme yollarının halk sağlığını tehdit edebileceği görülmektedir (26).

2-Postmodernizm ve COVID-19 pandemisi

1 Ocak 2020’den 1 Ekim 2021’e kadar yayınlanan ve COVID-19 ile postmodernizm arasındaki ilişkiyi irdeleyen 15 doküman (makale, derleme, açık görüş veya blog yazısı, köşe yazısı) Tablo-2’de özetlenerek verilmiştir. Bu dokümanların yaklaşık yarısı postmodernizmin bakış açısının COVID-19 pandemisi için tehlikeli bir ortam oluşturduğunu iddia etmektedir. Örneğin İsvetç kökenli bir makale sürü bağışıklığı uygulamasını ve bireysel sorumluluğa aşırı güven duymanın COVID-19 için tehlikeli bir kombinasyon olduğunu ifade etmektedir (18). Bu yaklaşım aynı zamanda hükümetin, ulusal politikacıların ve Halk Sağlığı Kurumu’nun sorumluluğunu dolaylı olarak azaltan bir yaklaşımdır ancak zamanla ağır eleştirilerin hedefi haline gelmiştir (39). Pandeminin başlangıcında görüldüğü gibi Doğu Asya ülkelerine kıyasla toplum merkezli yaklaşımları disiplinli bir şekilde uygulayamayan birçok Avrupa ülkesinde daha fazla enfekte vaka görülmüş ve daha yüksek mortalite oranları ile karşılaşmıştır (40). Bu aynı zamanda bazı ülkelerde postmodern özellikler içeren bazı davranışların da tekrar gündeme gelmesine

neden olmuştur. Daha fazla bireysel özgürlük adı altında karantina ve izolasyon kurallarına aykırı davranmak, sosyal mesafe kurallarına uymamak gibi bazı davranışlar postmodernizm ile ilişkililmiş gibi düşünülebilir. Postmodernizmle ilişkilendirilebilecek uygulamaların görüldüğü bazı ülkelerde de pandemi sürecinin yeterince disiplinli yönetilememiş olduğu söylenebilir. Her ne kadar çok tartışılrsa da, İsveç gibi bazı ülkeler vatandaşlarının bu süreci bireysel sorumluluk olarak yönetmelerini beklemişlerdir. İsveç'te öncelikle yaşlı ve savunmasız vatandaşlar korunup, virüsün yayılması yavaşlatılıp, sağlık sisteminin çökmesi engellenmeye çalışılmıştır. Ancak zamanla bu tutumları daha fazla can kaybına sebebiyet vermiştir. Zamanla kitle iletişim araçlarının desteğinin kaybedilmesi, ülkedeki Halk Sağlığı Kurumunun da eleştirileri nedeniyle stratejileri değişmiştir (42). Sürecin başında İngiltere'de de sürü bağışıklığı uygulanmaya çalışılmış ancak bundan kısa zamanda vazgeçilmiştir. İsveç'te uygulanan da buna benzer bir sürü bağışıklığı stratejisidir, yavaş yayılım amaçlanmıştır. Bireyselliğin vurgusu ve otoriteye muhalefet bu yaklaşımın özüdür ve postmodern bir yapıyı yansıtır denebilir (18).

Kongar, Cumhuriyet gazetesinde yayınlanan makalesinde postmodern yaklaşımın aslında hem bireyi hem de toplumu ölüme sürükleyebilecek bir durum olduğunu iddia etmektedir (41). Kongar'a göre COVID-19 postmodernizmi açık bir şekilde yenmiştir ve kurallara uymayanlar yok olacaktır. ABD'de yayınlanan iki makaleden birisi postmodernizmde sağ ve sol ideolojilerin farkına yer vermekte ve Amerikan aşırı sağcı postmodernistlerinin daha fazla aşırı reddi yaptıklarını belirtmektedir (9). İsrail'de yayınlanan bir rapor ise İsrail ve Almanya'daki kısıtlamaları protesto eden toplum kesimlerini tartışmaktadır (42). Baum'un etik konusundaki makalesi ise olayı maksimal bireysellik açısından tartışmaktadır (43). Ayrıca COVID-19 gibi krizlerin etik ilkeler geliştirmek için iyi bir zaman olmadığını belirten bir çalışma da yakın zamanda yayınlanmıştır (44). Endonezya'da yapılan bir araştırma da sağlık çalışanlarının bir risk toplumu olduğu saptamasını yapmaktadır (45). Laato'nun çalışması önemli sorunlardan birisi olan infodemiye tartışmaktadır (46). Continetti, Aykut ve Shepherd'in yazıları ise COVID-19 döneminin kesin olarak postmodern bir dönemi temsil ettiğini iddia etmektedirler (47,48).

Tablo 1. COVID-19 ve Postmodernizm Üzerine Ocak 2020 – Ekim 2021 Arasında Yayınlanan Bazı Yazılar

Yazının Adı	Yazar	Yayımlandığı Yer	Tarih	Yazının Türü	Yazının Ana Bulguları
The COVID-19 pandemic and the Swedish strategy: Epidemiology and postmodernism	Martin Lindström	SSM Population Health 11(2020)	8 Ağust. 2020	Derleme	Bir pandemide sürü bağışıklığına ve bireysel sorumluluğa aşırı güven duymak ve DSÖ ve diğer ülkelerle koordinasyon kurmayı reddetmek modern otoriteye, rasyonalliteye ve bilime karşı duran postmodernizm ile ilişkilendirilebilir. COVID-19 ve postmodernizm tehlikeli bir kombinasyon olabilir.

Postmodern Vision on COVID-19 Outbreak: A Risk Society Experience in Surakarta (Indonesia)	Alauddin MA ve ark	Advances in Social Science, Education and Humanities Research, v(510):501-507	2020	Kalitatif Araştırma	Bu araştırma Ulrich Beck tarafından önerilen risk toplumu teorisinden yararlanarak, risk konusunda kamu bilincini güçlendirmek için yapılması gerekenleri incelemektedir. Pandemi insanları postmodern bir yaklaşımla sağlık personelinin bir risk topluluğu olarak görmektedirler.
Postmodern Life, Restaurants, and COVID-19	Amanda Michiko Shigihara	American Sociological Association, Contexts, Vol. 19, Issue 4, p: 26-31.	Fall 2020	Derleme	Restoranlar, Amerikan toplumunun bir mikro kozmosunu oluşturuyor ve COVID-19'un restoranlar üzerindeki ekonomik etkilerinin yanı sıra sosyokültürel etkileri de var. Restoran çalışanları sürekli insanlarla bağlantısı olan bir durumdan, insan teması olmayan sosyal bir izolasyona geçmek zorunda kaldılar.
The first postmodern pandemic	Matthew Continetti	American Enterprise Institute https://www.aei.org/op-eds/the-first-postmodern-pandemic/	27 Şubat 2020	Açık Görüş	Bilim, tıp ve halk sağlığı günümüzde çok gelişti ancak tek belirleyici bu değil. COVID-19 bu çağın ilk postmodern pandemidir.
What drives unverified information sharing and cyberchondria during the COVID-19 pandemic?	Laato S ve ark.	European Journal of Information Systems, 2020, 29:3, 288-305.	7 Haz. 2020	Araştırma	Dünya Sağlık Örgütü, yanlış bilginin-sosyal medya aracılığıyla hızla yayılmasının COVID-19 için ciddi bir tehdit oluşturduğunu vurgulamakta. Bu araştırma da COVID-19 yanlış bilgilendirmesinin ve siberkondrianın yayılmasını azaltmak gerektiğini ve aynı zamanda aşırı bilgi yüklenmesine karşı korumanın ve sağlık haberlerinin sağlıklı bir şüpheciliğini arttırmak için önlemler alınması gerektiğini göstermektedir.

Postmodern-Pandemics and Protests: COVID-19 as a platform Scapegoating, conspiracy and authoritarian narratives – The cases of Germany and Israel	Jakob Andrae, Felix Kirchhof, Sophia Solomon	Ben-Gurion University of the Negev	2020	Rapor	COVID-19 farklı protestoların yayılmasına yol açtı ve aynı zamanda insanların dünya çapında protesto etme şeklini değiştirdi. Bir halk sağlığı krizi olmaktan çok kısa sürede ekonomik, sosyal ve politik bir krize dönüştü. Virüsün yayılmasını engellemek için uygulanan politikalar birçok insan için yıkıcı sonuçlar doğurdu. Bu rapor İsrail ve Almanya'daki protestoları incelemektedir.
Assumptions of maximal individualism in the time of the COVID-19 pandemic: ethical aspects	Ewa Baum, Agnieszka Zok	Society Register, v:4(3):79-88	2020	Derleme	COVID-19 salgını çok sayıda etik, sosyal ve ekonomik ikilemi ortaya çıkarmaktadır. Çağdaş Batı toplumlarının özelliği olan refah ve aşırılık kültürü, bu durumla yüzleşmeyi daha da zorlaştırmaktadır.
The Coronavirus and Right-Wing Postmodernism	John Horgan	Scientific American Blog https://blogs.scientificamerican.com/cross-check/the-coronavirus-and-right-wing-postmodernism/	9 Mart 2020	Açık Görüş	Günümüzün sağcı postmodernistleri de aşırıya karşı çıkmaktadır. Oysa bu durum aslında gerçeklerle bağdaşmaz.
Coronavirus Pandemic: A Postmodern Condition	B. Ram Shepherd	Counter Currents Org https://countercurrents.org/2020/04/coronavirus-pandemic-a-postmodern-condition/	15 Nisan 2020	Derleme	Postmodernliğe çoktan ulaşıldı ve hepimiz postmoderniteye koşullandırılıyor. Oysa artık tüm retorik ifadeleri durdurmanın ve kolektif bilinç, bilim ve evrensellik ruhuyla tarihsel kriz konusundan kurtulmak için işbirliği yapmanın zamanıdır.

Postmodern Çağ Şimdi Başladı	Mustafa Aykut	Fütüristler Derneği https://futurizm.org/postmodern-cag-simdi-basladi-dr-mustafa-aykut/	25 Mart 2020	Açık Görüş	Karşılaştığımız COVID-19 pandemisinin sonuçları o kadar büyük olacak ki; Modern Çağı kapatıp Post-Modern Çağa girişimizi tetikleyecek. Her insanın bünyesi, hastalığa vereceği yanıt diğerinden ayrışıyor. Kişiselleştirilmiş tıptan daha iyi çözüm yok. Kişiselleştirilmiş, koruyucu ve önleyici hassas tıp, geleneksel tıbbın 300 yıllık saltanatını yıkıyor.
COVID-19 Postmodernizmi yendi-1	Emre Kongar	Cumhuriyet Gazetesi https://www.cumhuriyet.com.tr/yazarlar/emre-kongar/covid-19-postmodernizmi-yendi-1-1730368	31 Mart 2020	Köşe Yazısı	COVID-19, dışımızdaki bir salgın hastalık gerçeğidir: İnsanın postmodern yaklaşımla bu salgını reddetmesi sadece kendisini değil, içinde yaşadığı toplumu da hasta edecek ve belki de ölüme kadar sürükleyecek büyük bir yanıltır. Bu nedenle, seçmenini cahil bırakarak iktidarlarını sürdürmek isteyen iktidarlar da dahil olmak üzere, bütün yöneticiler, COVID-19’la savaşta bilimsel önerileri ve bulguları kullanmaya başladılar.
The New Totalitarians: The Swedish COVID-19 strategy and the implications of consensus culture and media policy for public health	Martin Lindström	SSM Popul Health. 2021 Jun; 14	14 Haziran 2021	Derleme	COVID-19 pandemisi ve İsveç’in pandemiye tepkisi en azından İsveç’in çizmiş olduğu resmi eşitlik ve iyi halk sağlığı için bir işaret olarak değiştirdi. İlk İsveç stratejisinin resmi amacı, İsveç sağlık sistemini kapasitesinin üzerinde zorlamamak ve aynı zamanda kronik hastaları ve yaşlıları korumak için koronavirüsün yayılmasını azaltmaktı. İsveç stratejisinin diğer bazı özel özellikleri arasında pandemi ile mücadelede bireysel sorumluluğa güçlü bir inanç ve böylece hükümetin, ulusal politikacıların ve Halk Sağlığı Kurumu’nun sorumluluğunu dolaylı olarak azaltması yer aldı.

Moral philosophy, pragmatism, and the larger cause: why “war” metaphors are needed during pandemics	Soumyadeep Bhaumik, Sambit Dash, Kamna Kakkar	Indian J Med Ethics. Jul-Sep 2020;V(3):219-221.	11 Temmuz 2020	Yorum	Savaş metaforları pandemide yaygın olarak kullanılmıştır ancak birçok eleştirmen onları zararlı anlatılar olarak kınamaktadır. Savaş metaforlarının kullanımı, toplumsal bir amaç için bir araya gelme ihtiyacını yansıtır. Pandemiye sona erdirmek için fazla sayıda insanı harekete geçirme amacına hizmet etmektedir
Engaged Ethics in the Time of COVID: Caring for All or Excluding Some from the Lifeboat?	Paul James	J Bioeth Inq . 2020 Dec;17(4):489-493.	9 Kasım 2020	Yorum	COVID krizi veya herhangi bir kriz, etik ilkeler geliştirmek için iyi bir zaman değildir.
How Could This Happen?	Wilfried Allaerts	Acta Biotheoretica (2020) 68:441–452	25 Nisan 2020	Derleme	Bu pandeminin sadece halk sağlığı ve sağlık kurumları üzerindeki etkileri değil, aynı zamanda sosyal hayatın ve dünya ekonomisinin neredeyse her yönü üzerindeki etkileri postmodern tarihte benzeri görülmemiştir.

COVID-19 pandemisi ile birlikte sağlık hizmeti sunumunda da tüm dünyada aksaklıklar yaşanmıştır. Hastanelerde elektif tüm işlemler durdurulmuştur. Hastanelerde yeniden bir düzenleme yapılarak pandemi ile mücadele alanları oluşturulmuştur. Acil sağlık hizmetleri çoğunlukla aksamıştır, ameliyatlar ertelenmiştir, tüm branşların poliklinikleri kapatılmıştır. Postmodern bakış açısıyla bu süreçte sağlık hizmeti sunumu ve sağlık sistemi üzerine odaklanarak bakıldığında; hastalığa sahip olan pek çok bireyin hastalık sürecini farklı şekillerde geçirdikleri görülmektedir, bir çeşitlilik söz konusudur. Sağlık sunucuları bu açıdan hastaları değerlendirmişlerdir. Ancak bilinmektedir ki; hasta olmak kaçınılmaz bir sonuç olmaktan çok bireyin kendi yaşantısında belirlenen çalışma koşulları, ekonomik durum, sosyal mesafe ve maske kurallarına uyumuyla açıklanabilir. Kişilerin bu sürecin başından sonuna kadar

göstermiş oldukları baş etme davranışları birbirinden oldukça farklı olabilmektedir. Çoğu zaman da alternatif tedavilere sığındıkları, farklı bakış açılarına sahip oldukları söylenebilir. Aynı zamanda hastalığı kapma ve yayma açısından da kendi kültürel değerlerinin, içinde buldukları sosyal toplumdaki rollerinin, eğitim düzeylerinin belirleyici olduğu söylenebilir.

Teknolojinin önemini de yadsımamak gerekir. Çünkü hastalığın tanınması semptomlarla koymak mümkün olmamaktadır. Sürüntü örnekleri ile virüs, PCR yöntemi ile saptanarak kesin tanı konulabilmektedir. Ancak pek çok insanın testlerin güvenilirliğine ve hatta COVID-19 hastalığının gerçekliğine bile inancı düşük seviyededir. İnternet kullanımının ve bilgiye erişimin bu denli hızlı olduğu günümüz dünyasında ekonomik ve sosyal koşulları uygun bireylerin hastalığı ve korunma yöntemlerini araştırması çok zor olmamasına rağmen; reddetmek, kabullenmemek

ve düşüncesiz davranışlar içinde bulunmak belki de bireyselliğin ve özgür bireyde postmodern bakış açısının yansımaları olabilir.

Bu pandeminin sadece halk sağlığı ve sağlık kurumları üzerindeki etkileri değil, aynı zamanda sosyal hayatın ve dünya ekonomisinin neredeyse her yönü üzerindeki etkileri postmodern tarihte benzeri görülmemiştir (49). Sosyal yaşam da düşünüldüğünde sağlığın önemli gereksinim alanlarından biridir. Dünyadaki pek çok ülkede, COVID-19'un etkisi ve sonuçta ortaya çıkan kısıtlamalar ve günlük yaşamdaki değişiklikler hızla yaşanmaktadır. Birçok ülkede sokağa çıkma yasakları uygulanmış, okullar kapatılmış, işletmeler kapanmış, birçok insan işten çıkarılmış, insanların bir kısmı evlerinden çalışmak zorunda kalmışlardır (50). Gündelik yaşama sosyal mesafe, maske gibi kavramlar girmeye başlamıştır. Bu kavramların da bazı olumsuzluklara yol açacağı düşünülebilir. Örneğin uzun süre maske kullanımının baş ağrısı, akne, ciltte bozulma ve bilinç bozukluğu gibi olumsuz etkilere neden olduğu gösterilmiştir (51). Tüm sosyal alanlar tekrardan düzenlenmiş ve insanların arasındaki yakınlıklar ortadan kaldırılmıştır. Fiziksel aktivite sınırlandırılmış, sedanter yaşam artmıştır. Bu bir kısır döngü haline de gelmiştir. Yetersiz fizik aktivitesi olanlarda COVID-19 nedeniyle hospitalize olma, yoğun bakıma yatma, ölme riski daha yüksek bulunmaktadır (52). Aynı zamanda hastalık sebebiyle de kısıtlanan fiziksel hareket kardiyovasküler hastalık ve tüm nedenlere bağlı mortalitenin önde gelen nedenlerinden (53) olduğu için bu göstergelerin de artacağı söylenebilir. Özellikle bazı grupların pandemi sürecinin büyük bir kısmında evden çıkmaları sınırlandırılmıştır. Bu kısıtlamaların hem fiziksel hem de ruhsal sağlığa olumsuz etkileri olduğu açıktır (54). Restoran çalışanlarını ele almakta olan, postmodern yaşamı ve sosyal izolasyonu tartışan bir makalede bu durumun iyi bir örneği aktarılmaktadır (55). Bu problemlerin yaşlılarda çok daha fazla ortaya çıkarabileceğini söyleyen kanıtlar da bulunmaktadır (56).

İnsanların yaşamları üzerinde fazlasıyla zorlayıcı etkiler bırakan, var olan stresörleri daha da artıran bu sürecin mental yorgunluklara sebep

olabileceği ve ruh sağlığıyla ilgili endişe edilmesi gereken problemleri ortaya çıkarabileceği düşünülmektedir (50,57). Uygulanan karantina süreçleri, travma sonrası stres bozukluğu, öfke gibi olumsuz psikolojik etkilere yol açabilir; ana stresörler: daha uzun karantinalar, enfeksiyon korkuları, hayal kırıklığı, can sıkıntısı ve yetersiz tatmin gibi durmaktadır (58). Ayrıca bu süreçte intihar düzeylerinde artış olduğunu gösteren çalışmalar da vardır (59).

Sosyal yaşamdaki bu hızlı değişimin postmodern yaklaşımla tam olarak uyumadığı söylenebilir. Bireysel sorumluluk verilen halkın kurallara uymadaki isteksizliğine ve gevşekliğine tepki olarak hükümetler daha katı önlemler almak zorunda kalmışlardır. Düşünüldüğünde postmodern getiriler olan özgürlük, bireysellik gibi kavramların hem tehdit altında olduğu hem de pandemi ile olan mücadeleye zararları da olabileceği söylenebilir.

Kısıtlılıklar ve Güçlü Yanlar

Bu çalışmanın yeni bir salgınla bağlantılı olması, kısa bir zaman dilimini içermesi ve benzeri nedenlerle çeşitli kısıtlılıkları bulunmaktadır. Bir çok makaleye veya uygulamaya bu nedenlerle tarama motorlarında ulaşılammış olabilir. Dil nedeniyle İngilizce ve Türkçe dışındaki makaleler değerlendirilmeye alınamamıştır. Ayrıca postmodernizm ve halk sağlığı konusunda yeterli çalışma olmaması da bir başka kısıtlılıktır. Öte yandan güncel bir pandemi bağlamında postmodernizm tartışması yapılabilmesi bu makalenin güçlü yanını oluşturmaktadır.

Sonuç

Sonuç olarak COVID-19 salgınıyla birlikte postmodernizmin en önemli kavramlarından birisi olan bireysellik ve özgürlüğün, kişisel sorumluluk alma gibi tavırların COVID-19 pandemisinde etkili olamadığı görülmektedir. Bu çıkarımı postmodern bir pandemi stratejisi izleyen İsvetç gibi ülkelerin değiştirmek zorunda kaldıkları bazı yaklaşımlarından yapabilmekteyiz. Diğer yandan sağlık sistemlerinin dayanıklılığı, toplumsal dirençlilik, eşitsizlikler ve ulaşılabilir aşı gibi kavramlar COVID-19 ile ön plana çıkmıştır.

Daha da önemlisi ilk postmodern pandemiye kapı aralandığı söylenen bu dönemde aynı zamanda halk sağlığının kurallarının tekrar hatırlandığı ve benimsenmek zorunda kaldığı da söylenebilir.

Pandemi mücadelesi doğruluğu tartışılır olsa da savaşmetaforlarıylaanılır hale gelmiştir(60).Diğer yandan toplumun bütün alanlarında olduğu gibi sağlık hizmetinin sunumunda da ciddi aksaklıklar ve yanı sıra önemli değişimler yaşanmaktadır. Ancak bu dönemde gerek uluslararası kuruluşların gerekse ulusal sistemlerin kendilerini hızla gözden geçirdiği ve acil durumlara ve olası diğer pandemilere karşı daha hazır duruma geldiği görülmektedir. Sosyal yaşamda da sosyal mesafe, maske, izolasyon, karantina gibi kavramlarla insan ilişkilerinin zayıfladığı ve ilerde olumsuz sonuçların görülebileceği öngörülmektedir. Halk sağlığı açısından bakıldığında ise COVID-19 pandemisinde aşı karşıtlığının azaldığı ve bireyselliğin ön plana çıkması durumunun tersine döndüğü ve toplumda hem aşı desteğinin arttığı hem de bireysellik yerine toplumsallığın öneminin anlaşıldığı düşünülmektedir. Ancak tüm bu gelişmelere rağmen aşı karşıtlarının ve aşı tereddütünün toplumsal bağışıklamanın önündeki en önemli engel olarak varlıklarını sürdürmeleri tedirgin edicidir. Ayrıca COVID-19 aşılarının hızlı bir şekilde geliştirilmesinden dolayı farklı kaygılar da ortaya çıkmaktadır. Benzer şekilde hastalık için kullanılan ilaçların reddi ve alternatif tedavilerin aranabileceği ve bunların olumsuz sonuçlarının olabileceği de öngörülmelidir.

Sonuç olarak bu sürecin en önemli kazanımlarından birinin Halk Sağlığının tanınırlığının, bilinirliğinin ve öneminin anlaşılması olduğu görülmektedir. Bu salgın postmodernizmin olumlu ve olumsuz yanlarının olduğunu göstermekte ve toptancı bir yaklaşımla tümünden reddedilmesi veya kabul edilmesinin doğru olmadığını düşündürmektedir. Yapılan tüm tartışmaların zaman ve mekândan bağımsız olarak değerlendirilmemesi gerekmektedir.

Çıkar Çatışması

Yazarların herhangi bir kişi ve/veya kurum ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKLAR

- 1- Gelekeçi C. Zygmunt Bauman:Modernlik ve Postmodernlik. Baran AG, Suğur S (editörler). Çağdaş Sosyoloji Kuramları, Bölüm 4. Açık Öğretim Fakültesi Yayını No:2386, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir 2017; 82-95.
- 2- Şan M. 'Zygmunt Bauman: Modernlik Ve Postmodernlik Arasında Bir Sosyolog', İstanbul University Journal of Sociology 2005; 3(11): 63–90
- 3- Bauman Z. Modernity and Ambivalence. New Ed edition. Cambridge: Polity Press, 1993.
- 4- Rolfe G. Postmodernism for healthcare workers in 13 easy steps, Nurse Education Today 2001; 21(1):38–47.
- 5- Cırhınlioğlu Z. Post-Modern Çözülüş Ve Sağlık, Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 2003; 5:131-148.
- 6- Baran AG, Olgun CK. Tüketim Toplumu, Simülasyon/ Simülarklar ve Sessiz Çoğunluk: Jean Baudrillard. Baran A. G., Suğur, S. (editörler). Çağdaş Sosyoloji Kuramları, Bölüm 5. Açık Öğretim Fakültesi Yayını No:2386, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, 2017:104-119.
- 7- Soykan O. Türkiye'den felsefe manzaraları. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları 1993.
- 8- Baran AG, Olgun CK. (2017a) Postmodern Sosyal Teori. Baran AG, Suğur S (editörler). Çağdaş Sosyoloji Kuramları, Bölüm 3. Açık Öğretim Fakültesi Yayını No:2386, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, 2017:54-72.
- 9- Horgan J. The Coronavirus and Right-Wing Postmodernism. Scientific American, <https://blogs.scientificamerican.com/cross-check/the-coronavirus-and-right-wing-postmodernism/> Erişim tarihi 12 Aralık 2020.
- 10- Suğur S. Tamamlanmamış Bir Proje Olarak Modernite:Jürgen Habermas. Suğur S, Baran AG. (editörler). Sosyolojide Yakın Dönem Gelişmeler, 2.Ünite. Açık Öğretim Fakültesi Yayını No:2497, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir 2017;22-42.
- 11- Baran AG. Anthony Giddens:Modernlik/Geç Modernlik ve Yapılaşma Kuramı. Suğur S, Baran AG. (editörler). Sosyolojide Yakın Dönem Gelişmeler, 3.Ünite. Açık Öğretim Fakültesi Yayını No:2497, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir 2017:48-72.
- 12- Turhanoğlu AK. Postmodernizm ve Mekan:David Harvey. Suğur S, Baran AG. (editörler). Sosyolojide Yakın Dönem Gelişmeler, 7.Ünite. Açık Öğretim Fakültesi Yayını No:2497, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir 2017;150-169.
- 13- O'Callaghan F, Jordan N. Postmodern values, attitudes and the use of complementary medicine. Complementary Therapies in Medicine 2003 11(1):28-32.
- 14- Laugharne R, Laugharne J. Psychiatry, postmodernism

and postnormal science. *JRSM* 2002; 95(4):207-210.

15- Chan JJ, Chan JE. Medicine for the millennium: the challenge of postmodernism. *Med J* 2000; 172(7):332-334.

16- Gezen AK, Becerikli S. Gelenekselin Yeniden Üretimi: Postmodern Zamanın Bütünsel Sağlık Yaklaşımı. *Kurgu*; 2019; 27(3):1-16.

17- Fox N. The promise of postmodernism for the sociology of health and medicine. In *Modernity, Medicine and Health: Medical Sociology towards 2000*, ed G. Sambler and P Higgs 1998; 29-45.

18- Lindström M. The COVID-19 pandemic and the Swedish strategy: Epidemiology and postmodernism. *SSM - Population Health*. 2020;11.

19- Cırhınlioğlu Z, Mutlu S. "Postmodern Söylemlerde Sağlık." *Toplum ve Hekim* 2011; 17: 350-35.

20- Doltaş D. Postmodernizm ve eleştirisi. İstanbul: İnkılap Kitabevi 2003.

21- Brooks LJ. Postmodern Medicine. *The Atlas Society*, 2010

22- Mongardini C. *The Ideology of Postmodernity. Theory, Culture & Society* 1992; 9(2):55-65.

23- World Health Organization. (2006). *Constitution of the World Health Organization – Basic Documents, Forty-fifth edition, Supplement, October 2006*.

24- Winslow CEA. *The Untilled Field of Public Health. Modern Medicine, 1920*, s: 183-191.

25- Morris D. How to Speak Postmodern: Medicine, Illness, and Cultural Change. *The Hastings Center Report* 2000; 30(6):7.

26- Erbaydar T. Sağlık Kimin İçin? *Toplum ve Hekim* 2002; 17(4):304-313.

27- Prosser B, Olson R. Changes in professional human care work: The case of nurse practitioners in Australia. *Health Sociology Review* 2013; 22(4):422-432.

28- Eser E. Modernite, Postmodernite ve Halk Sağlığı. 21.yüzyılda Halk Sağlığı:Değişen Dünya, Değişen Sorunlar. *Türkiye Klinikleri* 2019;10-20.

29- Rosenau P. Health Politics Meets Post-Modernism: Its Meaning and Implications for Community Health Organizing. *Journal of Health Politics, Policy and Law* 1994; 19(2):303-333.

30- Ellis D. Modern vs. Postmodern Medicine, *H&HN Daily*, <https://www.hhnmag.com/articles/6122-modern-vs-postmodern-medicine>, Erişim tarihi: 25 Aralık 2020.

31- Doyle D. Modern Medicine and the Postmodernist Challenge: Examining the Issues. *Ethics in Biology, Engineering and Medicine: An International Journal* 2013 4(3): 185-197.

32- Brown CA, Bannigan K, Gill JR. Questioning: a critical skill in postmodern health-care service delivery. *Aust Occup Ther J* 2009; 56(3), 206-210.

33- Meyer IH, Schwartz S. Social issues as public health: promise and peril. *American Journal of Public Health* 2000; 90 (8), 1189–1191.

34- Slonska AZ. Medicalization In The Modern And Postmodern Societies, *J Health Edu Res Dev* 2006, 4:3.

35- Gray J. Postmodern medicine. *The Lancet* 1999; 354(9189): 1550-1553.

36- Ersoy R. Modernizm –Postmodernizm Bağlamında Geleneksel Tıp Uygulamalarının Güncelliği Üzerine Bir Değerlendirme. *Milli Folklor* 2014; 101:182-192.

37- Weinblatt N, Avrech-Bar M. Postmodernism and its Application to the Field of Occupational Therapy. *Canadian Journal of Occupational Therapy* 2001; 68(3): 164-170.

38- Man F, Balcı A. Postmodern Dönemde Modern Bir Pratik Olarak Sağlık, Uluslararası Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi, Kocaeli Üniversitesi. 2006.

39- Lindström M. (2021). The New Totalitarians: The Swedish COVID-19 strategy and the implications of consensus culture and media policy for public health. *SSM - population health*, 14, 100788. <https://doi.org/10.1016/j.ssmph.2021.100788>

40- Shokoohi M, Osooli M, Stranges S. COVID-19 pandemic: what can the West learn from the East?. *International Journal of Health Policy and Management* 2020; 9(10), 436.

41- Kongar E. Covid-19 Postmodernizmi yendi-1 Cumhuriyet Gazetesi, <https://www.cumhuriyet.com.tr/yazarlar/emre-kongar/covid-19-postmodernizmi-yendi-1-1730368>, Erişim tarihi:25 Aralık 2020

42- Andrae J, Kirchhof F, Solomon S. Postmodern-Pandemics and Protests: COVID-19 as a platform Scapegoating, conspiracy and authoritarian narratives – The cases of Germany and Israel. *Ben-Gurion University of the Negev* 2020

43- Baum E, Zok A. Assumptions of maximal individualism in the time of the Covid-19 pandemic: ethical aspects. *Society Register* 1993; 4(3):79-88.

44- James P. (2020). Engaged Ethics in the Time of COVID: Caring for All or Excluding Some from the Lifeboat?. *Journal of bioethical inquiry*, 17(4), 489–493. <https://doi.org/10.1007/s11673-020-10063-2>

45- Alauddin MA, Silmi F, Prayogi A, Sunesti Y. Postmodern Vision on Covid-19 Outbreak: A Risk Society Experience in Surakarta. *Advances in Social Science, Education and Humanities Research* 2020; v(510):501-507.

46- Laato S, Islam A, Islam M, Whelan E. What drives

unverified information sharing and cyberchondria during the Covid-19 pandemic? *European Journal of Information Systems* 2020; 29:(3):288-305.

47- Continetti M. *The first postmodern pandemic*, American Enterprise Institute, <https://www.aei.org/op-eds/the-first-postmodern-pandemic/>, Erişim tarihi: 21 Aralık 2020

48- Shepherd BR. *Coronavirus Pandemic: A Postmodern Condition*. Counter Currents Org, <https://countercurrents.org/2020/04/coronavirus-pandemic-a-postmodern-condition/> Erişim tarihi:22 Aralık 2020

49- Allaerts, W. How Could This Happen?. *Acta Biotheor* 68, 441–452 (2020). <https://doi.org/10.1007/s10441-020-09382-z>

50- Murphy D, Williamson C, Baumann J, Busuttill W, Fear N. *Exploring the impact of COVID-19 and restrictions to daily living as a result of social distancing within veterans with pre-existing mental health difficulties*. *BMJ Military Health* 2020;001622.

51- Rosner E (2020) *Adverse Effects of Prolonged Mask Use among Healthcare Professionals during COVID-19*. *J Infect Dis Epidemiol* 6:130. doi.org/10.23937/2474-3658/1510130

52- Sallis, R., Young, D. R., Tartof, S. Y., Sallis, J. F., Sall, J., Li, Q., ... & Cohen, D. A. (2021). *Physical inactivity is associated with a higher risk for severe COVID-19 outcomes: a study in 48 440 adult patients*. *British journal of sports medicine*.

53- Lavie, C. J., Ozemek, C., Carbone, S., Katzmarzyk, P. T., & Blair, S. N. (2019). *Sedentary behavior, exercise, and cardiovascular health*. *Circulation research*, 124(5), 799-815.

54- Cheval S, Mihai Adamescu C, Georgiadis T, Herrnegger M, Piticar A, Legates DR. *Observed and Potential Impacts of the COVID-19 Pandemic on the Environment*. *International journal of environmental research and public health* 2020; 17(11), 4140.

55- Shigihara AM. *Postmodern Life, Restaurants, and Covid-19*. *American Sociological Association, Contexts* 2020; 19(4):26-31.

56- Nicholson N. *A Review of Social Isolation: An Important but Underassessed Condition in Older Adults*. *The Journal of Primary Prevention* 2012; 33(2-3):137-152.

57- Pieh C, Budimir S, Probst T. *The effect of age, gender, income, work, and physical activity on mental health during coronavirus disease (COVID-19) lockdown in Austria*. *Journal of Psychosomatic Research* 2020; 136: 110186.

58- Brooks SK, Webster RK, Smith LE, Woodland L, Wessely S, Greenberg N, Rubin GJ. *The psychological impact of quarantine and how to reduce it: rapid review of the evidence*. *The Lancet* 2020; 395 (10227), 912–920.

59- Zhang L, Zhang D, Fang J, Wan Y, Tao F, Sun Y. *Assessment of Mental Health of Chinese Primary School Students Before and After School Closing and Opening During the COVID-19 Pandemic*. *JAMA network open* 2020; 3 (9), e2021482–e2021482.

60- Bhaumik, S., Dash, S., & Kakkar, K. (2020). *Moral philosophy, pragmatism, and the larger cause: why “war” metaphors are needed during pandemics*. *Indian journal of medical ethics*, V(3), 219–221. <https://doi.org/10.20529/IJME.2020.067>.